

УДК 021

*Т. В. Новальська**Київський національний університет культури і мистецтв***УКРАЇНСЬКЕ БІБЛІОТЕЧНЕ ЧИТАЧЕЗНАВСТВО:
ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Визначаються та аналізуються основні етапи у становленні бібліотечного читачезнавства, як спеціального бібліотекознавства. Розкриваються основні напрями розвитку цієї дисципліни.

Бібліотечне читачезнавство, читач, історія читання, соціологія, психологія

Розвиток українського бібліотекознавства на сучасному етапі характеризується активізацією досліджень історичного, теоретико-методологічного напрямів, серед яких значне місце посідає вивчення читачів бібліотек і читання, як виду комунікативно-пізнавальної діяльності, спрямованої на задоволення інформаційних потреб засобами друкованої та електронної інформації. Динамічні суспільні перетворення в Україні впродовж останніх десятиріч спричинили відчутні зміни в соціальній структурі суспільства, а це, своєю чергою, вплинуло на склад читачів, інформаційні потреби, профіль читання, форми та зміст послуг, мету та мотиви відвідування книгозбірень. Дослідження читача як основного об'єкта бібліотечної діяльності диктують нові завдання, удосконалення методології та методів їх вивчення, що і зумовило постановку питання про узагальнення матеріалів історії вивчення читача, розроблення концепції українського бібліотечного читачезнавства як окремої галузі спеціального бібліотекознавства.

Бібліотечне читачезнавство ми визначаємо, як комплексний різновид спеціального бібліотекознавства, метою якого є дослідження історії, теорії, методик вивчення читачів, чинників, що стимулюють інтереси читачів різних соціальних груп, шляхів та засобів активізації читацького середовища.

Змістом бібліотечного читачезнавства є вивчення історичних та теоретичних аспектів типології читачів, їх соціально-демографічних та психологічних особливостей, читацьких інтересів, потреб і мотивації кола читання, що значною мірою обумовлюють організацію обслуговування, комплектування фондів, бібліотечний менеджмент і маркетинг. Водночас результати вивчення читачів бібліотек певним чином впливають на організацію книговидавання, книгопоширення, формування суспільної свідомості, розбудову громадянського суспільства.

У своєму розвитку бібліотечне читачезнавство формувалося поетапно. Основними ми визначаємо:

другу половину XIX ст. — 1911 р. — етап переднаукового збирання та осмислення широкого обсягу емпіричного матеріалу, пошуку та опрацювання необхідних методик вивчення читачів бібліотек, історичну передумову формування бібліотечного читачезнавства;

1911–1930 рр. стали етапом розробки теоретико-методологічних засад українського радянського бібліотечного читачезнавства, чому значною мірою сприяла діяльність Українського наукового інституту книгознавства;

1931–1959 рр. — етап гальмування бібліотечного читачезнавства, що пов'язано з політикою та наслідками репресій проти українських науковців;

1960–1990 рр. є етапом формування наукового статусу удосконалення термінологічної бази науки, обґрунтування та дослідження основних його розділів: історії, психології читачів, психології та соціології читання;

1991–2007 рр. стали етапом відносного завершення в історії бібліотечної справи України методологічного обґрунтування в дисертації концепції бібліотечного читачезнавства як відносно самостійної наукової дисципліни — одного з різновидів спеціального бібліотекознавства.

Надалі кожен з цих етапів може бути досліджений докладніше, поповнений новою інформацією про вивчення читачів у визначені роки, у бібліотках конкретної місцевості, що слугуватиме розвитку розглядуваної дисципліни.

Теорія читачезнавства перебуває на стадії становлення. У монографії [7] ми намагалися визначити теоретичну базу бібліотечного читачезнавства, вважається, що надалі вона удосконалюватиметься і розвиватиметься. При цьому можливі різні підходи, адже на сьогодні є вже напрацювання російських науковців у книгознавчому, літературознавчому читачезнавстві тощо.

Сподіваємося, що українські науковці також висловлять свої думки щодо обґрунтування теоретичних засад читачезнавства.

При цьому жодна з означених наук не може претендувати на монополію в галузі вивчення читача і читання, вони мають взаємодоповнювати, взаємозбагачувати одна одну.

На сучасному етапі бібліотечне читачезнавство складається з таких розділів: історії читача, історії читання, психології читача, психології читання, соціології читання, які розвиватимуться і матимуть свої теоретичні засади.

Передусім, окреслимо розвиток історичної частини бібліотечного читачезнавства.

В Україні на початку 90-х рр. була спроба дослідити документи з історії вітчизняного читача.

Зокрема, М. Геращенко розкриває роль книги і читання в житті та діяльності першого президента України — М. Грушевського [3]; Т. Ківшар — С. Сірополка [4; 6]; та С. Русової [5]; С. Білокінь — М. Зерова [2]. Коло читання українського поета І. Котляревського дослідив П. Ротач [8].

Про книги на Запорізьській Січі йдеться в статті С. Абросімової [1]. Ці та інші матеріали значно поповнюють історичний напрям українського бібліотечного читачезнавства.

Вважається, що у нагоді будуть і наукові праці, в яких розкривається історія бібліотечної справи в окремих регіонах, висвітлено життя й діяльність визначних діячів бібліотекознавства і бібліографії, дослідження історії

формування, розвитку і подальшої долі цінних книжкових зібрань і колекцій, у т. ч. приватних, які збагачують наші знання як про культурну спадщину, так і про коло читання, читацькі уподобання наших співвітчизників у різні історичні періоди. Зокрема, це роботи Л. Бандилко, Г. Бородіної, С. Булатової, А. Волинець, О. Клименко, Л. Дениско, Л. Дубровіної, С. Зворського, Я. Ісасвича, Н. Каліберди, О. Колосовської, В. Матусевич, Л. Мухи, В. Соколова, Н. Солонської, О. Степченко, В. Фрис, С. Чернухіна, В. Ярошук та інші.

Для всебічного розкриття історичних аспектів бібліотечного читачезнавства у нагоді дослідникам будуть і роботи з історії розвитку окремих бібліотек, підготовлених колективами цих бібліотек. Грунтовну роботу в цій галузі ведуть дослідники найбільших наукових книгозбірень — НБУВ та НІПБУ, також значну науково-дослідну роботу виконують колективи Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка, Закарпатської ОУНБ, Хмельницької ОУНБ, ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Рівненської ОУНБ, Донецької ОУНБ, Одеської ОУНБ ім. М. Грушевського, Волинської ОУНБ ім. Олени Пчілки, Кіровоградської ОУНБ ім. Д. Чижевського, Дніпропетровської ОУНБ, Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара, Запорізької ОУНБ ім. М. Горького, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

Вивчення сучасного читача і його історії, здійснення порівняльного аналізу мають значення для подальшого розвитку бібліотечного читачезнавства, організації діяльності бібліотек, а також, для удосконалення сучасної практики книговидавництва і книгорозповсюдження в складних, неоднозначних ринкових умовах, у зміні ціннісних орієнтацій у суспільстві, що призводить до зниження попиту на книгу і читання.

Наступний напрям бібліотечного читачезнавства, який потребує подальших розробок є психологія читачів і психологія читання, тісно пов'язаний з бібліотечною психологією. Цей напрям українськими науковцями досліджується не так активно, як історичні аспекти бібліотечної справи, проте напрацювання В. Медведєвої, Я. Хіміч, О. Грозовської, О. Ловкої, Т. Долбенко, Н. Бачинської, Н. Дяченко, становлять інтерес для подальшого розвитку складових частин читачезнавства.

Бібліотечна концепція М. Рубакіна, що піддавалася критиці свого часу, але не завжди справедливій, залишається в полі зору науковців. На наш погляд, слід ретельніше проаналізувати науковий доробок М. Рубакіна, особливо ту його частину, що стосується психологічних аспектів читання, а саме процес читання, сприйняття літератури, особливості особи читача тощо.

Проте, якщо до праць М. Рубакіна дослідники зверталися майже в усі часи, то роботи Б. Грінченка в яких йдеться про психологічні характеристики сільських читачів, їх інтереси, уподобання, літературні смаки залишаються за межами досліджень.

Вважається, що було б доречним здійснити порівняльний аналіз психологічних особливостей сільських читачів кінця XIX ст. і сучасного сільського читача. На жаль, проблеми читання на селі, бібліотечної справи,

книгорозповсюдження, поки що малодосліджені сучасними бібліотекознавцями, книгознавцями, читачезнавцями.

Дослідникам психології читачів доречно звернутися до праць Х. Алчевської, проаналізувати їх, окреслити читачезнавчі матеріали.

Як відомо в 20-ті рр. проблема психології читання, психології читачів набула нового імпульсу над якою працювали М. Куфасв, Д. Балака, Є. Хлебцевич, Я. Шафір, В. Вияснівський, Д. Чижевський; їх праці потребують осмислення, ґрунтовнішого аналізу, який відкриє нові грані цього ще малодослідженого явища. Потребують також якісно нового аналізу праці бібліотекознавців 60-х 80-х рр., які досліджували цю проблему, а саме В. Пілецького, Б. Умнова, Л. Беляєвої, О. Нікіфорової, О. Чубаряна.

Надалі слід зупинитися на таких проблемах як методологічні основи психології читання, читання і суспільство, методи психології читання.

Спільних зусиль науковців потребує і розробка таких тем, що дозволяють досягнути через призму психології процес літературної творчості, процес читання, процес книжкового впливу на читача.

Доволі цінними, на наш погляд будуть матеріали, які доведуть вплив соціальних чинників на процес читання та відвідування бібліотек серед яких: соціально-демографічні дані читача (стать, вік, національність, соціальний статус, соціально-психологічні характеристики, світосприйняття, ціннісні орієнтації, переконання, потреби, мотиви, інтереси, настанови); життєвий та читачький досвід; пізнавальні психічні процеси (сприйняття, уява, пам'ять, мислення, увага); емоційно-вольові характеристики (емоції, почуття, воля, настрої); психологічні особливості особи (темперамент, характер, здібності) тощо.

За деякими з цих напрямів ми маємо праці науковців різних галузей знань: психологів, літературознавців, соціологів, бібліотекознавців, деякі у стадії розробки.

Наступна проблема, яка на наш погляд потребує дослідження це — психологічні аспекти читання в бібліотеці. Вплив зовнішнього середовища на сприйняття тексту і підтексту, адже глибина читання значною мірою залежить від емоційного стану людини, на яку впливає бібліотечне середовище. Тут слід аналізувати комфортність, фон на якому відбувається процес читання. Не менш важливими будуть і якість, оперативність обслуговування.

Значну увагу, на наш погляд, слід приділити такій категорії читачів, як діти та підлітки. Адже саме в цьому віці відбувається активне пізнання світу, споживання великих обсягів інформації під час навчання. Саме у дітей спостерігається інтерес до всього нового, яскравого, незвичайного — читання казок, скзотичних пригод, фантастики, енциклопедій. Діти читають усі жанри, у них поки що не сформовані смаки. Читачькі інтереси стають вже більш сталими в 11–12 років. Дослідження читачів-дітей різних вікових категорій у бібліотечному читачезнавстві має перспективу. Проте, читачезнавство значно розширить свої межі, якщо дослідники охоплять вивченням і інші категорії читачів.

На сьогодні потребує докладного розгляду соціальна структура суспільства і її читацькі спрямування, адже саме ці знання значною мірою впливатимуть на діяльність бібліотек, книговидання та книгопоширення.

У бібліотечному читачезнавстві у 80-ті рр. ХХ ст. було започатковано дослідження читацької моди, що в наш час, час ринкової економіки це явище стало динамічнішим і потребує нових досліджень.

Читач є головним об'єктом читачезнавства і це закономірно ставить питання про класифікацію читачів, розробку науково-обґрунтованої типології.

Сьогодні соціальна структура суспільства, порівняно з радянськими часами зазнала змін, відповідно і типологічні характеристики читачів також, деякою мірою змінилися, тож їх дослідження стануть у нагоді працівникам бібліотек.

Нагальними є розвідки про використання інформації за допомогою комп'ютерних технологій. Адже інформаційна діяльність особистості з екранним текстом на комп'ютері потребує своєрідних психологічних якостей, читацької культури. Психологічно інтелектуально-інформаційна діяльність людини з текстом ускладнюється, стає напруженішою і інтенсивнішою. На сьогодні, на жаль, поки що немає досліджень, які дозволили б нам окреслити коло проблем у зв'язку з такою формою прочитання (сприйняття) тексту.

Водночас, цікавим буде дослідження впливу економічного розвитку країни, її окремих регіонів на мотиви, потреби, настанови щодо читання, розвиток освіти і культури в суспільстві.

Психологічний напрям у бібліотечному читачезнавстві має найтісніші зв'язки з бібліотечною психологією. Тематика досліджень може бути пов'язана з формуванням цілісної психологічної теорії бібліотечного читання, аналізом проблем читацьких інтересу і сприйняття тексту. Цікавими будуть розробки про сутність і природу читацького інтересу, впливу різних чинників, і передусім, соціальних на формування, форми прояву і специфіку читацьких інтересів різних груп читачів бібліотек. Щодо читацького сприйняття, то тут слід поряд з дослідженнями сприйняття художньої літератури проаналізувати і сприйняття наукової та професійної літератури.

Наступний розділ бібліотечного читачезнавства — це соціологія читання.

Завдяки розвитку соціології читання сформувалася така дисципліна як бібліотечна соціологія.

Серед українських бібліотекознавчих досліджень ґрунтовних теоретичних робіт із соціології читання — поки що немає. Водночас, напрацювання співробітників відділу організації науково-дослідної роботи НІБУ, обласних бібліотек є значними, що дозволяє стверджувати про існування української школи соціологічних бібліотекознавчих досліджень. На часі узагальнення досвіду наукової роботи одного з провідних підрозділів НІБУ.

Соціологічні аспекти вивчення читачів і читання, по-перше, дають розуміння соціальної ролі книги і бібліотеки в сучасному світі; по-друге, — сприяють теоретичному і практичному аналізу всіх напрямів бібліотечної діяльності, книгодрукування, книгорозповсюдження.

Як показав проведений нами аналіз соціологічних розвідок — соціологія читання в Україні посіла міцні позиції. Коло досліджуваних питань доволі широке: вивчаються зміни в контингенті читачів різних видів бібліотек; реальні читацькі інтереси і запити; незадоволені запити; виявляється місце читання в структурі дозвілля і бюджеті вільного часу; зміст, коло читання, читацькі інтереси різних соціально-демографічних та професійних груп; аналізується відношення особистості до читання як до складного соціального явища; визначаються потреби, настанови, мотиви читання та звернення до бібліотеки; визначаються найпопулярніші автори і книги року тощо. У майбутньому ці питання повинні залишатись у полі зору дослідників, проте слід означити і ті, вивчення яких значно вплине на діяльність бібліотек, а це своєю чергою на якісне обслуговування читачів.

Визначення ролі і місця бібліотеки в конкретній регіональній соціокультурній ситуації.

Вивчення читацької аудиторії конкретної бібліотеки і думка читачів про роботу бібліотеки.

Цей тип досліджень, в усі часи формування бібліотечної соціології, був найпоширенішим. Слід і надалі вивчати цю проблему, наповнюючи її новим змістом, а саме відповідність (невідповідність) змін соціальної структури суспільства і читацької аудиторії бібліотеки, конкретизація думки читачів про удосконалення напрямів бібліотечної діяльності та конкретних підрозділів установи.

Проте слід пам'ятати, що разові заміри явищ, як правило, не дають системного і цілісного уявлення про об'єкт. Дослідження ефективні тільки тоді, коли охоплюють сукупність чинників і дозволяють спостерігати їх дію протягом відповідного періоду. Цим вимогам відповідають моніторингові дослідження.

Бібліотечний моніторинг відрізняється від звичайного бібліотечного дослідження стандартним переліком показників, які виявляються за допомогою стандартних процесів. Показники за певний час повинні бути постійними, щоб мати можливість порівнювати та виявляти тенденції динаміки. Водночас, вони зобов'язані для оптимального формування стандартного набору показників враховувати появу нових проблем і зникнення старих.

Моніторингові дослідження активно використовуються в практиці роботи НПБУ, вважається, їх слід активніше проводити і на регіональних та місцевих рівнях.

Основною метою моніторингу має бути забезпечення органів управління повною, своєчасною і вірогідною інформацією про процеси, які відбуваються в бібліотечній галузі щодо читачів і читання. Однак не менш важливим повинна бути реакція владних структур на висновки і рекомендації дослідників.

Аналіз розділів читачезнавства доводить, що робота в цьому напрямі має свої перспективи, тож бібліотечне читачезнавство має посісти чільне місце в колі бібліотекознавчих дисциплін.

1. Абросімова С. Книга на Запорозькій Січі / С. Абросімова // *Книжник*. — 1991. — № 6. — С. 20-21. 2. Білокінь С. Микола Зеров і книга / С. Білокінь // *Книжник*. — 1990. — С.10-19. 3. Геращенко М. В. Книга в житті першого президента України / М. В. Геращенко // *Книжник*. — 1991. — № 4. — С. 10-12. 4. Ківшар Т. І. Культурно-просвітницька та наукова діяльність С. Сірополка у 1921-1923 рр. / Т. І. Ківшар // *Перші книгознавчі читання*. — К., 1997. — С. 27-35. 5. Ківшар Т. І. Просвітницька спадщина Софії Русової / Т. І. Ківшар // *Праці центру пам'яткознавства*. — К., 1993. — Вип. 2. — С. 173-187. 6. Ківшар Т. І. Степан Сірополко / Т. І. Ківшар // *Бібл. вісн.* — 1997. — № 6. — С. 32-35. 7. Новальська Т. В. Український читач у бібліотечнознавчих дослідженнях (кінець ХІХ-початок ХХІ ст.): моногр. / Т. В. Новальська. — К., 2005. — 252 с. 8. Ротач П. П. Круг чтения украинского поэта И. П. Котляревского / П. П. Ротач // *Русские библиотеки и их читатель (из истории русской культуры эпохи феодализма)* / П. П. Ротач. — Л., 1983. — С. 203-209.

УКРАИНСКОЕ БИБЛИОТЕЧНОЕ ЧИТАТЕЛЕВЕДЕНИЕ: ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Выявлено и проанализировано основные этапы становления библиотечного читателяведения, как специального библиотековедения. Раскрыты основные направления развития этой дисциплины.

UKRAINIAN LIBRARY READERSHIP SCIENCE: FORMATION STAGES AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The basic stages in formation of the library readership science as the special library science had been determined and analyzed. Basic directions of development of this discipline are exposed.

Стаття надійшла 25.10.2010

УДК 002.2

Н. Н. Зубко, Н. В. Жмовка

Українська академія друкарства

КНИЖКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ СІМ'Ї ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ ДИТИНИ

Висвітлюються результати анкетного опитування батьків львівських школярів, яке проводилося кафедрою книгознавства і комерційної діяльності Української академії друкарства у межах проекту «Дослідження процесів книгокористування серед молоді». Аналізуються відповіді батьків про структуру, мотиви читання їхніх дітей, джерела задоволення книжкових потреб, способи заохочення до читання тощо.

Дослідження читання, читання дітей, структура читання, книжкове середовище

В останні два десятиліття під впливом формування ринкового середовища, урядової політики у книжковій галузі, зниження рівня достатку більшої частини населення України та інших процесів більшою чи меншою